

הרב בנימין זאב הכהן זצ"ל*
אב"ד באדען, ע"י וינה, אוסטריה
מח"ס בז"ך-לבונה
מהדיר: הראל כהן – נכד לנכד המחבר

חידושים בהלכות חנוכה

בירודי הלכות אלו העתקתי מתוך פנקס עמוס בכתב-יד-קודשו של זקננו זצ"ל . בו בפנקס היה רושם רבנו את החידושים שעלו לו בתוך כרי לימודו בשנות הכפיים של המאה הקודמת, באמצע שנות העשרים – שלושים שלו. למעט אגרת אחת שכתב רבנו בשנת תרכ"א בהיותו בן עשרים ושש שנים, – אגרת ששלח לארץ-ישראל עבור הרב שמעון דייטש זצ"ל, אשר בה גם מחידושים שעלו לו במסכת חולין – לא נמצא בידינו כתב-יד שלו מתקופה כה מוקדמת בחייו. כפי שציין כאן רבנו בעצמו בפנקס, כתב את הדברים הללו בשנת ה'תרכ"ד, בהיותו רק בן עשרים ותשע שנים. הפנקס שנשאר שלם ובמצב מצויין קרוב למאה וארבעים שנה בידי המשפחה, לא הובא מעולם לרפוס ויש בידינו הזכות לגלות מעט מן הכתוב שם, בעלון הישיבה. מענין להביט בפנקס הג"ל ולהיווכח בכך שבמיוחד התעסק רבנו במסכתות שבסדר קדשים.

אך דוקא כאן מברר רבנו עשר הלכות ב"הלכות חנוכה" – כותרת שהוא עצמו רשם בפנקס. מכיון שמדובר בבירור הלכות למעשה, הרי שבמקום שהדבר נצרך ומחוייב, רשמנו בהערות את פסק ההלכה כפי שמצויין בספרי הפוסקים למעשה, למען יוכלו להשוות דעת רבנו לדעתם.

אנו מודים גם הפעם לש"ב, משפחות כהן ומררי שיחיו, בני נכד המחבר ר' יעקב צבי כהן זצ"ל, שהועילו למסור לנו את פנקס כתב-היד ובכך נטלו חלק נכבד בזכות להוציא לאור את כתבי רבנו זצ"ל. זכות זקננו זצ"ל תעמוד להם ולנו כל הימים.

* אודות המחבר ראה מאבני-המקום חלק חמישי.

תרכ"ד הלכות חנוכה

(1) סימן תרע טורי-זהב ס"ק ב בד"ה שאין להקל להם, עיין שם, וז"ל: היא דעת הטור משום דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אין להתיר בפניהם, עכ"ל. ובית-יוסף כתב טעם אחר: 'ונוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות' – הוא כדי לעביר הכירא שאסור להשתמש לאורן, עד כאן. ולמה שינה הטורי-זהב בטעמו? >

ואפשר שסבירא ליה להטורי-זהב דמה שכתב הטור הטעם שאין להקל לאותן נשים שנוהגות שלא לעשות מלאכה בכל היום משום דברים המותרים ואחרים נהגו בהן איסור וכ', שייך נמי לאותן נשים שנוהגות רק בעוד שהנרות דולקות, עיין שם². ואין זה משמע מלשון הטור, ודוק, כן נראה לי.

(2) במגן-אברהם³, וז"ל: נוהגין הנערים העניים לסבב בחנוכה על הפתחים⁴ ובספר חנוכה-הבית כתב טעם לזה, עכ"ל.

ולי נראה, דברכי-משה⁵ איתא בשם מהר"א מפראג: משום חנוכה המזבח קבעוהו משתה ושמחה. והנה עיקר שמחת המצוה היא לשמח לב עניים ומרודים⁶. אם-כן,

1. דממה נפשך, הרי טעמא זה דכתב הטור, לא אמרו אלא לגבי מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה כל היום כולו, אך לא לגבי אי-עשייתן מלאכה בשעה שהנרות דולקים, דבזה לא הביא הטור טעמא כלל. ואם סבירא ליה בית-יוסף את שיטת הגר"א בשם השלטי-גיבורים שטעם אחד הוא לשני המנהגים, הרי כבר דחה בית-יוסף טעם זה וכתב טעמא משום היכירא.
2. כן סבירא ליה הגר"א בשם השלטי-גיבורים וסבירא ליה דזו גם שיטת הבית-יוסף. והא דכתב המחבר "ויש מי שאומר" לגבי המנהג שלא לעשות מלאכה בשעה שהנרות דולקות – אף שלכאורה לא מצינו חולק על הטור – זה כיון שמביא בעצם שיטת הטור, אך לא מסעמיה אלא משום היכירא, אך לגבי המנהג שלא לעשות מלאכה כל היום – בזה כתב הגר"א: "בזה ודאי אין טעם" ומסיבה זו דאין בזה טעם, השמיט המחבר משולחנו זה לגמרי. וממילא, לא כתב ס"ז טעמו אלא אליבא דאותו "יש מי שאומר" שציינו המחבר. ומובן שמנהג היכירא הוא טעם שלא לבטל מנהג ראשון שנהגוהו באמת מטעם "אחרים נהגו בו איסור" עם ראיית הס"ז – עיין בדבריו. וכן נפסק במשנה-ברורה ס"ק ה דמנהג ראשון נוהגין משום היכירא ומנהג שני אין בו טעם ודאוי לבטלו. ובקיצור-שולחן-ערוך סימן קלס סעיף ג כתב רק המנהג של 'בשעה שהנרות דולקות'. וערוך-השולחן בסעיף ח כתב גם-כן הלכה זו ולא כחיי-אדם כלל קנד סעיף ג. ובכף-החיים ס"ק ס כתב שלבטלו ממנהגו אי-אפשר, דהא טובא ביטולי איכא בשוקא, עיין שם בדבריו. וכן כתב הבן-אישיחי בפרשת וישב אות כז.
3. בריש הסימן.
4. וכן נפסק במשנה-ברורה סוף ס"ק א.
5. ס"ק א.
6. הרמב"ם כתב בפרק ב מהלכות מנילה הלכה יז: "מוטב לאדם להרבות במתנות לאביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח לרעיו, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים".

במועדי השנה רוב העם פנוי ממלאכה, לבם גם אל צער העניים לשמחם, אבל בחנוכה, שטרודים כל אחד במלאכה הראוי לו, אל יעלה אל לבם צער אחרים, לכן צריך התעוררות לכך. מזה הטעם נוהגים הנערים העניים לסכב. כן נראה לי וקל להבין.

(3) בבית-יוסף⁷ הקשה למה קבעו שמונה ימים, כיון דשמן שבפך היה בו כדי להדליק לילה אחת, נמצא שלא נעשה נס אלא לשבעה ימים. ותירץ שלושה תירוצים, עיין שם.

ולי נראה לתרץ, דהנה השלטי-גבורים⁸ הביא בשם מהר"ר אליהו מזרחי על הסמ"ג, וז"ל: ויש לתמוה למה לא נהגו בזמן הזה להדליק תשעה ימים מספק כמו ביום-טוב, שהרי במגלה, אף-על-גב דמדרבנן היא, היו מצריכין לקרותה י"ד וט"ו מספק, אי לאו משום דדילמא י"ד נקבע בזמנו, ואיכא בט"ו משום "ולא יעבור", עכ"ל. והיניחה בצריך עיון.

ובקושיתנו לעיל מתורץ קושיית המזרחי דבוראי הנס היה רק שבעה ימים ומספיקא דיומא עבדינן שמונה ימים. ואי קשיא למה עבדינן כלל יום כ"ה, הא ביה לא היה נס? ונראה, כיון דעל כ"ה נעשה נס דנחו ביה וגם מצאו שמן שלא נשקף בו ביום, התחילו השבעה ימים מיום כ"ה ומספיקא דיומא הוספנו יום אחד בסופו כמו בשאר יום-טוב, ומתורץ נמי קושיית בית-יוסף, ודוק.

(4) עיין בפרי-חדש שפריך תירוץ הבית-יוסף, וז"ל: עוד תירצו שלאחר שנתנו שמן בנרות המנורה, נשאר הפך מלא כבתחילה וניכר הנס אף בלילה הראשון וגם זה אינו, דהא ליכא שום נס בלילה האחרונה, דלמה היה נשאר הפך מלא כבתחילה כיון שלא היו צריכין לו עוד וכ', עכ"ל.

ולי נראים דברי הבית-יוסף כנים, דעל-כל-פנים הדלקה אחרונה היתה בנס ובלילה ראשונה היתה גם-כן הדלקה בנס, כי שפכו השמן מהפך והפך אינו חסר כלום, אם-כן, אותו שמן שדלק הוי בנס וקל להבין. כן נראה לי.

(5) הבית-יוסף הקשה על ההיא דחצר שיש לה שני פתחים משתי רוחות, דצריך להדליק בשתיהן מפני החצר מ"ש מההיא דפרק קמא דברכות דאסור לעבור אחורי בית-הכנסת בשעה שהצבור מתפללין ולא אמרן אלא דלית ליה פתחא אחריתי, אבל אי

7. ד"ה והסעם שהוצרכו.

8. לא מצאתי בשלטי-הגבורים, אך מצאתי במזרחי על הסמ"ג ועל-פי לשונו שם (מהדורת סדר חדש תשנ"א דף מז ד"ה שמונה ימי חנוכה) הגהתי את דבריו המובאים כאן.

אית ליה פתחא אחריתי לית לן בה, דאמרי בפתחא אחריתי עייל והכא נמי נימא אף-על-גב דחזי דלא אדליק בחד פתחא לא אתי למיחשריה, דאמרי באירך פתחא אדליק, ותיריך דשאני תפלה וכ', עכ"ל.

ולי נראה דשאני בית-הכנסת, שהוא דבר שמסר לרבים ובפרהסייה הכל יודעין שיש לו שני פתחים ולא אתי למחשריה, אבל בבית, כיון שרואין שברוח זה לא הדליק בפתח הבית, יאמרו שבעל-הבית הזה לא הדליק כלל, כי מנא להו לידע שיש לבית זה עוד פתח אחר. ואפשר דלזה כיון הטורי-זהב⁹ בתירוצו, ודי לחכימא.

(6) סימן תרעא. עיין פרי-חדש¹⁰ בד"ה ומ"ש שאין לדבוקן ביחד וכו', וז"ל: תימא, מה בכך, ומה ענין זה לדין קערה כשלא כפה עליה כלי, שדומה למדורה, וכי מי שהדליק באבוקה לא קיים מצות חנוכה? אלא ודאי שאין לדברים אלו עיקר, אף-על-פי שרש"ל כתב כן גם וכ', עכ"ל.

ופלא הוא דמניה וביה סותר בדבריו, דבסעיף ד בד"ה וכתב רש"ל, מסיק: והעיקר כדעת הטור, דכל שלא כפה עליה כלי אפילו הרחיק אצבע, הוי ליה כמדורה, דלא פלוג רבנן, ומשמע שם דסבירא ליה דאפילו לנר אחד אינו עולה¹¹, ולא קיים מצות נר-חנוכה. ולכן נראה לעניות דעתי הטעם דבאבוקה אינו יוצא ואפילו לנר אחד אינו עולה, דהא לא ניכר דלשם מצוה אתעבידא, דאבוקא הוא להאיר על הארץ למרחקים ובחנוכה צריך פרסום הגס, וליכא היכירא אלא בנר יחידי, ודוק.

(7) עור שם: "כתב רש"ל בתשובה הנזכרת לעיל¹², שהמדקקים גוהרים שלא להדליק בפמוטא, פירוש, הם עששיות של זכוכית שקורין לאנטארס וכ'. ואני אומר שאין צריך לדקדק בכך, ואדרבה, אית בהו הידור טפי ורבים גדולים בתורה ראינום להדליק בהם", עכ"ל. וברש"ל שלפנינו אינו כן, אלא ז"ל: והמדקקים אינם מדליקים בלאמפא, שאין בה הידור לנר-חנוכה, עכ"ל. עיין בטורי-זהב¹³ ובמגן-אברהם¹⁴.

9. ס"ק ט.

10. סעיף ד על הא דכתב רמ"א וזוהו כשעושים נרות אפילו בשעוה, שאין לדבוקן יחד ולהדליקן דהוי כמדורה."

11. וכן פסק הפרי-חדש בהדיא בסימן תרעה סעיף ב, דצריך לכפות עליה כלי קודם שידליקנה, אבל אם הדליקה ואחר-כך כפה עליה כלי, לא עשה כלום וצריך לכבותה ולחזור ולהדליקה בברכה, ומתוך שסובר שיש לו לחזור ולברך, אלמא לא עלה לו לנר אחד ולא יצא אפילו מצות נר איש וביתו.

12. שו"ת מהרש"ל סימן פה.

13. ס"ק ב.

14. ס"ק ד.

לכך נראה לי שרש"ל איירי מלאמפאן נחושת שלנו שנרותיו בעיגול¹⁵ אין בו הידור לנר-חנוכה, אבל בלאטערן של זכוכית מודה, כיון שמונח לאורכו, ובאתרא דרבנא פרי-חדש קורין פמוטות ללאטערן של זכוכית, לכך ערער על דברי מהרש"ל. עיין שם. כל זה נראה לי ברור, ודוק¹⁶.

(8) סימן תרעב הביא במגן-אברהם¹⁷ בשם דרכי-משה¹⁸ ורש"ל בתשובה, וז"ל : "אבל אין מצוה בנרות ארוכות, דהא לאחר שדלקו כשיעור הזה מותר להשתמש בהן ואין שייך הידור מצוה, אלא בשעת מצוה. ואין ראייה מנרות-חנוכה של בית-הכנסת וכ', עכ"ל דרכי-משה. ונראה לי דודאי בנר של שמן אין הידור מצוה בין רב למעט, אבל בנרות שעוה כשהם ארוכים הם נאים יותר, כמו בנרות יום-הכיפורים ולולב ואתרוג וכיוצא בו. וכ' , עכ"ל מגן-אברהם.

ולעניות דעתי נראית כוונת דרכי-משה ורש"ל, דודאי בשעת מצוה שייך הידור מצוה משום "זה אלי ואנוהו", אבל כיון דאחר-כך מותר להשתמש באותו נר, לאחר שדלק כשיעור, הוי זה אדרבה, מגונה, שמשמש בדבר שמיניה וביה נעשה בו מצות המלך. אם-כן, יותר טוב שלא יעשה מתחלה הידור זה בארוכות, שלא יבא בהם לידי גנות, ודי לחכימא¹⁹.

(9) סימן תרעג הביא²⁰ בשם תרומת-הרשן סימן רג שנשאל : בני-אדם הדליקו בבית אחד ונתערב נר אחד בין שתי נרות שהם שמשים, אי שרי על-ידי ביטול ברוב ומותר ליהנות משלושתן, והשיב : יראה דלא בטיל משום דבר שבמנין, שהרי מדליקין אותן במנין כל הלילה, עכ"ל. ומשיג עליו בדרכי-משה²¹: ונראה דלא קאמר דאסור, אלא להשתמש בכל נר בפני עצמו מטעם הביטול, דזה אסור שמא ישתמש בנר-חנוכה לבד, אבל להשתמש בנרות שידוע שהשמש שם, בוודאי מותר להשתמש בהן, דהא עיקר טעם הדלקת שמש הוא, שאם ישתמש לאור הנרות, שישמש לאור השמש ושמע מיניה דכי הן לגבי הדרי, שמותר להשתמש לאורן כנ"ל, עכ"ל.

15. ראה בחיי-אדם כלל קנד סעיף י' : "ומכל-מקום אין הידור מצוה להדליק ב"לאמפ", מפני שהנרות הם בעיגול". ובערוך-השולחן סעיף יג : "ומכל-מקום, כתבו דהמדקקים אין מדליקין בפמוטות עגולים, שאין זה הידור לנר-חנוכה... כשהוא בעיגול". וכן הוא בביאור-הלכה ד"ה ומותר, וכן הוא בכף-החיים סעיף לא.

16. עיין בכף-החיים ס"ק לא, דגם כתב בעין זאת בשם אחרונים, ואף רוצה להוכיח כן מלשון הס"ז.

17. ס"ק ג.

18. ס"ק א.

19. נראה דרוצה רבנו לומר דכוונת הדרכי-משה עשויה להיות גם לגבי שעוה ולא רק לגבי שמן – כפי שהבינו האחרונים – משום הידור דעלול לבוא לידי ביזוי.

20. הבית-יוסף.

21. ס"ק ה.

ונראה לי דאינן צדיכין להיות כל שלוש הרדי ואם הוא רק שניים, נמי מותר, דהא כודאי אחר מהן השמש. וראייה, דככל יום גבי כמה גרות חנוכה, אין לנו אלא שמש אחד, ובשבילו מותר להשתמש לאורן, ונכון. כן נראה לי.

(10) עיין בטורי-זהב ס"ק ז, ו"ל בר"ה אלא ירליק מן התערובות : נראה לי טעם הרב בזה, דסבירא ליה דלא חמיירי הנרות כשהם מונחים בתערובות יותר וכ', אלא להשתמש ביחידות כל גר. וכ'. כן נראה לי בטעם דברי דמ"א, אבל אין מקום אתי ליישב דבריו, דהא ודאי שהוא מיירי מנרות כבויים, וכ'. וכבר כתבתי שאין כאן דבר שבמנין ואין כאן שום יסוד לאסור כלל, עכ"ל טורי-זהב, עיין שם.

ולי נראה דרמ"א איירי מנרות של שעוה שהם כל כך גדולות, שדולקות כשיעור, ואז הם 'את שדרכו למנות בכל מקום', כיון שהם גרות גדולות, ושפיר אינן בטלות, אפילו בכבויות, וצריך להוסיף וכ'. כן נראה לי.